

Глава 14 Загальна характеристика європейської феодалної держави і права

Системоутворюючим чинником того суспільства, яке називається феодалізмом, є феод. Цей термін походить від старогерманського *feudus* (фойдус) - так називався земельний наділ, який лицар одержував за свою службу. Європейський феод має багато аналогів в історії. У Давньому Вавілоні - службовий наділ (ільк); західноєвропейському феоду відповідає російський служилий маєток, в Арабському халіфаті - ікта - наділ, який належав державі, з якого воїн-іктадар отримував прибуток; в Імперії Великих Моголів - джагір.

Безумовно, сам по собі шматок землі не більше, ніж ґрунт, і не є феодом. Феодом земля стає тоді, коли залучається як цінність до суспільних відносин. Не субстрат землі - її речовина - визначає стосунки між людьми, а те, що вона за певних історичних умов стає цінністю, володіння якою можливе лише за певних стосунків між людьми. У принципі тип відносин, подібний до феодалізму, можливий і на базі інших цінностей в умовах іншої матеріальної культури, якщо ці цінності достатньо важливі і володіння ними можливе лише при визначеному ієрархічному підпорядкуванні людей. Певним чином феодалізм - лише окремий випадок ієрархічно організованого суспільства.

За умов натурального господарювання, при слабкому розвитку товарно-грошових відносин у всіх країнах основним природним засобом забезпечення служилого стану (військового чи цивільного) є зем- 280 ля. Служиле земельне володіння (в європейському варіанті - феод) тягне за собою цілу систему політичних і правових зв'язків, які утворюють феодальне суспільство і феодальну державу. Логіка цієї системи полягає в такому. Кожен етнос (народність, народ) потребує цілісності, виживання у специфічних природних умовах та в історичному оточенні інших етносів і народів. У кожного суспільства це породжує певні централізовані функції: управлінські, військові, підтримку внутрішнього миру. Ці функції, у свою чергу, породжують необхідність виділення із суспільства особливого прошарку людей, які їх здійснюють. Цей «розподіл праці» відбувається природно, органічно. У великих суспільствах, громадах зазначені функції можуть здійснюватися самими общинниками, по черзі або всіма разом. Але у великих суспільствах такі функції виокремлюються і викликають появу «особливого прошарку людей», які складають «державу». Утримання держави покладається на плечі громади, народу у вигляді різного роду повинностей, головна з яких - або оброблення

феодів служилого стану (панщина), або натуральні платежі продуктами землеробства і ремесла (оброки). У літературі це часто називається феодалною експлуатацією. Однак не слід забувати, що «експлуататори» - служилий стан - необхідна умова існування етносу, народу; вони охороняють суспільство, забезпечують внутрішній мир і порядок. В ідеальному випадку вони є необхідним елементом системи. Возвеличуючись над суспільством, набуваючи влади, вони виокремлюються в панівні верстви - феодалів. Вертикаль управління тут складається як система ієрархічних сеньйорально-васальних відносин - від простого лицаря до короля. Ці зв'язки і становлять власне феодалну державу. Зв'язуючим чинником виступає той самий феодал; у цьому разі він виступає як лен, тобто службовий земельний наділ («утримання»), одержане васалом від сеньйора. Лен породжує особливі зв'язки між сеньйором і васалом: сеньйор опікується своїм васалом, в умовах «кулачного права» захищає його, васал же приносить сеньйору клятву на вірність, зобов'язаний йому військовою службою, участю в суді тощо. Взаємостосунки сеньйора і васала регулюються особливою галуззю феодалного права - ленним правом (класичний зразок - «Саксонське зерцало»).

Сеньйорально-васальна монархія існувала в Європі включно до XII століття. Зростання міст і міських станів породжує нову історичну силу, яка відіграє в історії подвійну роль. З одного боку, міста поповнюють королівську скарбницю, дають королю можливість менше залежати від власних васалів і посилити свою владу; а з другого - міста (бурги, звідси - буржуа, буржуазія) вимагають гарантій самоврядування (комуни), своєї частки влади. Так створюються передумови для виникнення станово-представницьких установ, у яких представлені духівництво, дворяни, буржуазія (парламенти, генеральні штати, ландтаги, кортеси). Зароджуючись у надрах феодалного суспільства, вони стають прообразом майбутніх сучасних представницьких установ.

У подальшому союз міст і королівської влади призводить до встановлення абсолютної монархії, централізації. Сеньйоральна влада королів перетворюється на власну державну владу, яка спирається на бюрократичний апарат. Це остання стадія феодалної держави. Зростання міст, розвиток промисловості та торгівлі, товарно-грошових відносин уже не вміщується у феодалні норми організації суспільства. Клас феодалів історично відживає себе. Настає епоха буржуазних революцій.

Відзначені загальні риси феодалної держави не виключають надзвичайного різноманіття його конкретно-історичних форм. Перш за все розрізняють два типи феодалних систем, умовно названих «азійським» та «європейським». В азійському типі (це, як правило, колишні східні деспотії) феодалні стосунки будуються на підставі державної влади на землю. Тут держава виступає сукупним феодалом, а клас феодалів

- корпорацією чиновництва і військово-службового стану. Істотна відмінність - відсутність приватного спадкового лену. Феодална рента тут присвоюється безпосередньо державою і через казну в різноманітні способи розподіляється серед служивого стану. Тут не має особистого феода і особисто залежних від окремого феодала селян - вони є кріпаками держави. Тут не складаються сеньйорально-васальні зв'язки і немає герцогів, графів, баронів, віконтів, шевальє тощо. Іслам, який панує у більшості таких держав, установлює (формально, безумовно), що у суспільстві «правовірних» (ума) всі є рівними. Вважається, що халіфом, наприклад, може бути обраний раб-негр, якщо він «благочестивий» мусульманин. Аналогом європейської спадкової титульної ієрархії тут виступає чиновницька ієрархія. Відсутність приватного лену і відповідно особистої зацікавленості східного феодала-чиновника в господарському прогресі робить таку форму феодалізму історично застійною. У «західній» моделі феодалізму феодала «годує» його власний земельний наділ із селянами, що його заселяють. Якщо він розорить свій феодал, у нього не буде іншого. Східний феодал-чиновник має невичерпний феодал - державну казну.

Західна модель феодалізму при всіх її соціальних недоліках все ж є найбільш динамічною і прогресивною. Як і феодална держава, феодалне право неоднакове у різних системах феодалізму. Загальною відмінною рисою «західного» феодалного типу є його становість, тобто правова нерівність людей залежно від належності до тієї чи іншої соціальної групи, корпорації. Сеньйорально-васальні відносини серед феодалів регулювалися ленним правом; стосунки між феодалами і селянами (сервами, віланами) - власне феодалним (кріпосним) правом; у містах діяло міське право. Принцип нерівності у праві - докорінна риса західного феодалного права: не рівні у праві король і герцог, герцог і граф, граф і шевальє; нерівні лицар і селянин, нерівні селяни фригольдер та копігольдер, серв та вілан; нерівні учень цеху, підмайстер та майстер. Виникнення станового ладу потребувало створення особливих нормативних систем для регулювання стосунків як усередині кожного стану, так і для забезпечення їхньої взаємодії з іншими соціальними прошарками. Феодалне право характеризувалося виникненням корпоративних правових систем, тобто кожен стан виступав єдиною корпорацією зі своїми правами і привілеями. Можна виділити декілька таких правових систем: ленне право, маноріальне право, канонічне право, міське право. Особливістю феодалного права є також правовий партикуляризм - існування власне традиційного права в окремих історичних областях держави. Він визначався розвитком імунних прав, сеньйорального законодавства та сеньйоральної юстиції.

Джерела права. Основним джерелом права у період, що розглядається, є правові звичаї. Вони органічно інтегрувались у феодалні стосунки, які функціонували на основі приватного права. Більшість норм феодалного права засновувалася на традиції і стала обов'язковою внаслідок їхнього багатократного повторення. Правові звичаї засновувалися на поняттях колективної відповідальності, помсти, співмірної власне заподіяній шкоді, примирення сторін, клятви. З часом учені-правники здійснюють спробу

систематизувати звичаєве право («Звичаї феодин», «Звичаї Барселони», «Саксонське зерцало»).

Важливе значення мало договірне право, зафіксоване у хартіях та жалуваних грамотах. Хартії являли собою саме договори між фео-далами і городянами, королівською владою і вільним населенням. У таких хартіях закріплювалися права-привілеї та обов'язки васалів, городян, селян. Вони скріплювалися складанням колективної присяги. Феодалне право розвивалося також у формі прецедентів - рішень, які ухвалювалися судами або органами самоврядування в окремих випадках. Вони записувалися і в подальшому застосовувалися за анало-гією. Норми загального характеру, зафіксовані в нормативно-правових актах (законодавстві), з'явилися порівняно недавно. Вони стають важливим джерелом через зміцнення королівської влади і з розвитком міського самоуправління.

В «азійському» типі феодалізму правові системи мають свої особ-ливості. У країнах ісламу право нероздільно пов'язане з догмами релігії і засновується на священній книзі мусульман - Корані, у Китаї - на традиціях конфуціанства, в Індії - значною мірою на традиціях індуїзму.

Феодална власність. Алод, бенефіцій, феодин. Під впливом рим-ських інститутів власності у германських племен відбувається перехід до вільної від родових та общинних обмежень земельної власності - алоду. Поняття «алод» уперше з'являється в Салічному законі. Спо-чатку алоїдална власність являла собою общинний наділ великої родини, який успадковувався за чоловічою лінією. «Ранній» алод був неповною власністю, володінням, яке обмежувалося верховною влас-ністю общини і правами великої родини, але з тенденцією до пере-творення на приватну власність. До VII-VIII століття алод як нероз-дільна земельна власність припиняє своє існування і перетворюється на вільно відчужувану індивідуальну власність. Відчуженню підляга-ли поля та орні ділянки, луки і навіть ліси. Отже, під алодом розумі-лася відчужувана індивідуально-сімейна земельна власність, яка пере-давалася у спадок. Вона ще не є вільною приватною власністю, але володар одержує значну свободу розпоряджатися нею. З розвитком феодалізму в X-XII століттях алоди дрібних власників перетворю-ються на залежні селянські утримування. Слабка державна влада була не в змозі захистити індивідуальні права всього підвладного населен-ня, тому з послабленням общинних зв'язків у слабких соціальних суб'єктів виникала потреба в захисті. Це зумовлювало виникнення особистої і майнової залежності селян від великих землевласників, яка оформлювалася у вигляді угоди комендації (покровительства). Нато-мість господар брав на себе майже всі права і обов'язки державної влади стосовно підвладного (судові, охоронні, адміністративні функції). Таким чином, відбувалася феодалізація алоду, коли він лише юридич-но залишався вільною власністю, а фактично включався до сеньйорії як залежне селянське утримування.

Одночасно формується велике феодалне землеволодіння на правах власності. Його джерелами були королівські земельні пожалування в повну безумовну власність (алод) наблизеним і церкві, розшарування общини, насильницьке захоплення громадських земель. З часом феодална власність набуває умовного характеру володіння землею, на основі чого між феодалами утворюються стосунки сюзеренітету- васалітету. Великі феодали значну частину земель роздавали своїм васалам в умовне утримування. Спочатку землі передавалися у пожиттєве умовне утримування - бенефіції (реформа Карла Мартелла VIII століття). Якщо бенефіціарій відмовлявся нести кінну військову службу або розорив господарство, то бенефіції можна було відібрати. Після смерті дарителя або одержувача бенефіції землеволодіння поверталось первісному власникові або його спадкоємцям. Для того щоб продовжити володіння бенефіцією, потрібно було відновити пожалування (укласти нову угоду зі спадкоємцями).

До XI століття довічне землеволодіння перетворюється на спадкове умовне утримування - феодал (чи лен). Власником феодалу вважалися одночасно і його безпосередній утримувач (васал), і сеньйор (той, хто пожалував землеволодіння). Передавання феодалу від сеньйора (первісного власника) васалу (утримувачу землі) називалося інвести-турою. Вхідження у володіння супроводжувалося урочистою церемонією з принесенням клятви вірності сеньйору: васал публічно визнавав себе «людиною» іншого феодала. Васальний договір чітко фіксував обов'язки сторін. Сеньйор повинен був забезпечувати захист васала та його земель від третіх осіб. На випадок смерті васала сеньйор мав бути опікуном малолітніх спадкоємців васала, а також оберігати його вдову та дочок. Васал зобов'язувався визнавати верховенство сюзерена (сеньйора), нести військову службу (40 днів протягом року), брати участь у судових зборах під керівництвом сюзерена, надавати грошову допомогу (при викупі з полону, посвяченні у лицарі старшого сина, заміж-жі дочок). Відмова від виконання васальних зобов'язань була підставою для втрати феодалу. Останній міг вільно відчужуватися, але разом із землеволодінням переходили обов'язки нового володаря служити сюзерену.

Римсько-католицька церква і феодална держава у Західній Європі. Церква відіграла особливу роль в історії середньовічної держави. На момент виникнення варварських королівств християнство близько двох століть було офіційною релігією Римської імперії. З духовної общини церква перетворилася на соціально-політичну організацію зі своєю ієрархією. Теократична доктрина розглядала церкву як єдину організацію, якій належить право бути посередником між Богом та людьми. «Варварські» королі приймали ортодоксальне християнство заради підтримки церкви. Так, Карл Великий спирався на церкву з метою політичної консолідації Франкської імперії. У 800 році папа Лев III проголосив Карла імператором Римської імперії. В особі імператора франків церква одержала захисника своїх значних земельних володінь та імунних прав. Імператор узаконив церковну десятину. Християнська церква стала великим земельним

власником. Їй належали близько 1/3 оброблюваних земель. У VII столітті оформлюється церковна юрисдикція: встановлюється церковний імунітет священнослужителів (заборона світського втручання у справи церкви). Пізніше церква набуває права сеньйорального суду стосовно підвладного населення, залежних станів, васалів. Одночасно християнська церква перетворюється на незалежну, автономно керовану централізовану політичну і духовну організацію. Державні справи стали розглядатися римськими папами як один з найважливіших аспектів діяльності церкви.

У X-XI столітті християнська церква переживає занепад. По-перше, претензії західної церкви на особливу політичну роль викликали негати́вне ставлення візантійських імператорів і східного духовництва. У 1054 році єдина християнська церква розділилася на західну (римсько-католицьку) і східну (греко-кафолічну, чи православну). По-друге, з розпадом імперії Каролінгів католицька церква потрапляє в залежність від світської влади. Так, германський імператор Оттон I, який прагнув відновити Римську імперію, добивається права інвеститури - призначення і затвердження у сані ієрархів церкви (єпископів, а фактично пап).

У XI-XII столітті відбувається «папська революція». Починаючи з Григорія VII, римські папи активно претендують на керівництво всім християнським світом. Католицька церква перетворюється на надтериторіальну, загальноєвропейську «монархію» зі своїми політичними, фінансовими, дипломатичними, судовими органами. За умов феодалної роздробленості католицька церква була найбільш стабільним інститутом феодалного суспільства, що зміцнювало її авторитет. Посиленню церковного впливу на світські справи сприяло впровадження у 1204 році Іннокентієм II особливого церковного ордену - інквізиції для боротьби з єретиками, ворогами церкви і релігії, а також для захисту устоїв християнства. Інквізицію було віддано в руки «малоймуших» орденів (переважно домініканців). Інквізитори наділялися необмеженими повноваженнями і підпорядковувалися безпосередньо папі. На випадок спротиву інквізиторам місцеві єпископи і світська влада могли бути піддані прокляттю.

Таким чином, католицька церква стала основним інститутом, який санкціонував соціально-політичну систему феодалізму.

Сеньйоральна, станово-представницька та абсолютна монархії у країнах Західної Європи. Сеньйоральна монархія - це форма феодалної держави, побудованої за принципом сюзеренітету-васалітету. У країнах Західної Європи сеньйоральна монархія була поширена з IX до XII століття. Передумови для виникнення сеньйоральної монархії створювалися у процесі формування феодалних стосунків. Вона передбачала

роздільності верховної влади або злиття верховної влади із земельною власністю. Володар сеньйорії поєднує приватні права власника землі з державними правами на осіб, які проживають на його землі. В адміністративній системі феодалної держави головну роль відігравали органи сеньйорального управління. Центральна влада наділяла феодалів особливими правами - імунітетами, внаслідок яких сеньйорія вилучалася з ведення державної влади в судових, податкових, адміністративних справах. Це призводило до фактичного розподілу країни на значну кількість незалежних і напівзалежних володінь. Останні об'єднувалися договірними васальними обов'язками (між феодалами, між феодалами та селянами). В основі соціально-правових відносин знаходилися особисті зв'язки, побудовані на принципах патронату. За умов постійних воєн і слабкої державної влади виникала потреба в захисті і покровительстві більш слабких соціальних суб'єктів сильнішими. Тому соціально незахищений суб'єкт довіряв себе владі більш сильного. У відповідь володар брав на себе майже всі права і обов'язки державної влади стосовно підвладного (судові, охоронні, адміністративні функції).

Земельна власність мала умовний характер. Земля, одержана від того, хто стояв вище у феодалній ієрархії, покладала на володаря особисті обов'язки. Феодалне землеволодіння зумовлювалося або об-роком (селянським утримуванням), або службою (феоди). Недодержання цих умов слугувало підставою для втрати володіння, що позбавляло власність абсолютної свободи розпорядження. Розвиток феодалного імунітету призвів до розширення прав васалів на землю і обмеження їхніх обов'язків перед сюзереном. Подрібнення великих сеньйорій привело до послаблення центральної королівської влади і фактичного розпаду єдиних держав на декілька сеньйорій. Основна маса васалів не підкорялася королю (принцип «васал мого васала - не мій васал»), влада якого ставала номінальною і поширювалася лише на територію його домену. Король сприймається як «перший серед рівних», з'являється практика обрання короля верхівкою феодалів з додержанням династичного принципу. За умов панування натурального господарства, політичної децентралізації феодална роздробленість призвела до економічного зміцнення окремих сеньйорій, оскільки феодали ефективніше здійснювали функції державної влади стосовно підвладного населення. Класична сеньйоральна монархія утворилася у Франції. Особливістю Німеччини став період феодалної роздробленості, який затягнувся. В Англії сеньйоральна монархія відзначалася збереженням авторитету королівської влади, яка обмежувала феодалний імунітет. Під час норманського завоювання Англії король Вільгельм оголосив себе верховним власником землі і зобов'язав усіх землевласників принести йому васальну присягу. В результаті цього в Англії рано оформилася верховність королівського правосуддя щодо феодалних судів.

Станово-представницька монархія у Західній Європі охоплює XIII-XV століття. Для неї характерними є скорочення феодалних прав і посилення державної (королівської) влади. Економічні передумови її виникнення були пов'язані зі зростанням міст, розвитком товарного виробництва і торговельних зв'язків. Руйнується натуральний характер

феодалного господарювання: натуральні повинності за-мінюються грошовою рентою. У перебігу комунального руху X-XIII століть міста набувають самоврядування (комуни). Соціальні передумови виникнення станово-представницької монархії були пов'язані з консолідацією станів (соціальних груп з успадковуваним правовим статусом). Перший стан - духівництво - наділялося подат-ковим та судовим імунітетом, звільнялося від державної служби і по- винностей, мало власні фінансові джерела (церковну десятину, по- жертвування). Наступний стан - дворянство - володів монополією на земельну власність, судові привілеї, звільнявся від державних податків. Єдиний обов'язок - військова служба (спочатку сюзерену, потім дер- жаві). Третій стан - міщани, вільні селяни - населення, що оподатко- вувалося і не володіло особистими та майновими правами.

Таким чином, утворюються економічні та соціальні передумови для централізації держави, виникнення королівської влади. Сенсьо-ральне законодавство у період станово-представницької монархії зни-щується загальнодержавним (королівським) законодавством. Так, у Франції обґрунтовується положення, відповідно до якого король може створювати закони за своїм бажанням, не питаючи згоди васалів чи королівської курії. Королівська влада у цей період набуває права верхов- ного суду. В 1260 році Людовик IX створив спеціальний судовий орган - вищий суд Франції (скликався чотири рази на рік, складався з призначених королем духівників, легістів, лицарів). В Англії Генрих II увів у практику діяльність виїзних сесій королівських суддів. Судді наділялися надзвичайними повноваженнями (судовими, адміністратив- ними, фінансовими). Право на подання позову до королівського суду мало все вільне населення. У королівському суді не застосовувалися ордалії та судові поєдинки, розслідування проводили судді та шерифи. Вирок виносився за участю 12 присяжних засідателів. За станово- представницької монархії обмежується феодалний імунітет: феодали позбавляються своїх армій, права карбувати монету та збирати податки, встановлюються єдина грошова одиниця та державні податки. Королів-ська влада перестає залежати від феодалного ополчення і використовує загони найманців. Тепер вона спирається на станово-представницькі установи. У процесі централізації державна влада зіштовхувалася з по- тужною феодалною опозицією, тому королівська влада знаходить со-ціальне опертя серед станів, оформлюється політичний компроміс між королем і станами. У XIV столітті виникають відповідні станово- представницькі установи - Генеральні штати у Франції, парламент в Англії, ландтаги у німецьких князівствах. Представники першого стану призначалися в них королем, дворянство та городяни обирали своїх представників. Станові установи мали відповідні функції, давали згоду на введення нових податків, мали право звертатися до короля з проханнями, скаргами на королівську адміністрацію.

У пізньому Середньовіччі (XVI-XVII століття) розпад феодал- ного ладу і розвиток буржуазних стосунків формують передумови для виникнення абсолютизму. Економічні передумови були пов'язані з необхідністю створення єдиного економічного простору,

раціоналізацією системи оподаткування. Тому в період абсолютизму проводиться політика протекціонізму (державна підтримка промисловості) та меркантилізму (створення активного зовнішньоторговельного балансу). Соціальні передумови визначалися зацікавленістю широких соціальних кіл (городян, селян, нижчого дворянства) встановленням єдиного громадського порядку і припиненням свавілля з боку феодалів. Політичні передумови визначено територіальним об'єднанням і виникненням національних держав, що потребувало раціоналізації адміністративного управління. Форма правління у цей період виступає у вигляді абсолютної монархії, за якої державна влада цілком і необмежено належить монарху. Визначення сутності абсолютизму викликає дискусії: одні дослідники стверджують, що абсолютизм гарантує перевагу дворянства; інші - що він являє собою компроміс між дворянством та буржуазією. Скоріше за все, абсолютизм - це рівновага між даними станами, які рівною мірою потребували державної підтримки. Абсолютизм виконував об'єктивні завдання, які ставилися перед державою.

Верховне державне управління тепер зосереджувалося в руках короля, який набуває необмеженої законодавчої, виконавчої, судової, військової влади. Утверджується уявлення щодо пріоритету суверенітету та необмеженої влади короля («Держава - це я»), тобто король визнавався єдиним джерелом будь-якої влади у державі. Королівська влада набуває політичної самостійності, перестає використовувати станово-представницькі органи. Опортям королівської влади стають регулярна армія та централізований бюрократичний апарат. Зникають виборні посади у місцевому самоврядуванні: всі посадові особи призначаються королівською адміністрацією. Вводиться єдинорідна система управління в центрі і на місцях, виникають спеціалізовані служби, розгалужена поліцейна система, проводиться попереднє розслідування злочинів. За дворянським станом закріплюється домінуюче становище в державному житті.

У різних державах абсолютизм мав свою специфіку. Країною класичного абсолютизму вважається Франція. Для Німеччини характерний княжий абсолютизм, оскільки він склався в умовах окремих німецьких князівств, у той час як імперія залишалася децентралізованою. Найбільшими абсолютистськими державами стали Австрія та Пруссія.

Англійський абсолютизм одержав назву «незавершеного», оскільки поряд із сильною королівською владою існував парламент, зберігалося місцеве самоврядування, була відсутня постійна армія.

Розпочинаючи вивчення держави і права феодальної Європи, необхідно уявити собі її загальні географічні та історичні контури. Європа (йдеться про Західну Європу) - це по суті величезний півострів - за-хідне завершення Євразійського континенту.

Більшість етносів (народів) Європи - індоєвропейського походження. Починаючи з перших століть нашої ери, під час Великого переселення народів, загальний їхній рух ішов зі Сходу на Захід. Якщо визнати, що колискою індоєвропейців (VI-V тисячоліття до н.е.) були північні нагір'я Ірану, то предки греків, римлян, скіфів, хеттів, германців, кельтів (галлів), слов'ян, індоарійців розтікалися звідти на Захід і на Схід (нез'ясованим залишається походження давніх шумерів, грецьких пластів, мілойців та ін.), але в цілому рух народів ішов зі Сходу на Захід, отже, Європа на початку перших століть являла собою киплячий казан народів. Основу етнічної, а відповідно й політичної історії народів Європи становили етноси, які брали свій початок від індоєвропейської спільноти. У I столітті н. е. загальна картина політичної історії виглядає таким чином. Європа належить Риму (у будь-якому разі - до Рейну), Схід - Китаю. Послаблення Риму супроводжується посиленням активності германців та слов'ян, разом з тим на європейську арену виходять зі сходу готи, гунни, авари, болгари, з півночі - нормани. Могутній донедавна Рим руйнується під ударами германців, залишаючи після себе Східну Римську імперію (Візантію). На Близькому Сході з Візантією конкурує Іран. На місці Західного Риму утворюється молода імперія франків - колиска майбутніх Франції та Німеччини. У цей час на Аравійському півострові формується молода і войовнича держава - Арабський халіфат. Араби завойовують Іран, Північну Африку, Іспанію, Середню Азію, беруть під свій контроль Середземномор'я, витісняють Візантію (їй доведеться пасти у 1453 році під ударами тюрків-огузів). У другій половині I тисячоліття н. е. долю історії визначають чотири основні гравці - Халіфат, Візантія, Імперія франків та Китай. Доля європейського світу багато в чому визначається співвіднесенням сил Арабського халіфату та Імперії франків.

Політична географія ранньофеодальної Європи. В історико-політичному плані Європа являє собою спільний театр (точніше, загальний киплячий казан народів і племен). Тут ще немає французів, німців, італійців, іспанців, англійців - є франки (салічні та рипуарські), сакси, алемани, юти, бавари, тевтони, фризи, є галли (кельти), готи, гуни, лангобарди, брити, є поляни, древляни, сіверяни, угри; немає ще Франції, Німеччини, Англії та інших держав, їм ще належить сформуватися. Деякі з регіонів Західної Європи набули історичних назв, і нам буде легше розібратися щодо формування європейських держав, зокрема Франції та Німеччини, якщо уявлятимемо собі Європу в її історичних областях (уже зазначалося, історичні області, історичні імена, події не повинні бути порожніми іменами). Із заходу на схід на Піренейському півострові розташовано Кордовський халіфат (майбутня Іспанія); в районі Піренейських гір - Іспанська марка, північніше її - Басконія, далі Аквітанія, північніше її - Нейстрія. Ці області утворюють Західно-Франкське королівство - основу майбутньої Франції. На Схід від цих регіонів розташовані, з півдня на північ, Прованс, Бургундія, Ельзас, Лотарингія, ще північніше -

Фрисландія (Ельзас і Лотарингія - об'єкт вічних суперечок між Францією і Німеччиною). Ця частина Європи при розподілі Франкської імперії дістанеться разом з Італією і Ломбардією Лотарю. Східні території, з півдня на північ, - Алеманія, Баварія, Тюрингія, Саксонія утворять основу майбутньої Німеччини. Перелічені області склали територію Імперії франків - родоначальниці сучасних Іспанії, Франції, Італії та Німеччини.